

лян [1, с.225]. Унаслідок чого селяни виступали проти української державності взагалі.

Протистояння політичних сил в Україні постійно зростало. Утворення конфронтуючих сторін розпорошувало державотворчі сили і примушувало їх протистояти одна одній, сіяло смуту і недовіру до них з боку населення, яке не знало кому вірити, за ким іти і кого підтримувати. Яскравим свідченням цього стало поширення отаманщини, яка в силу своєї природи не могла мати консолідуючої державотворчої ідеї. І як результат – неможливість творення єдиної державної концепції та цілеспрямованої державотворчої роботи з військово-патріотичного виховання народних мас України.

Таким чином, маємо зазначити, що прийшовши до влади в часи міжнародної та внутрішньополітичної криз П. Скоропадський не зміг знайти балансу між, інколи кардинально протилежними інтересами, внутрішніми та зовнішніми силами. Його уряд, багато зробивши в питанні організації ряду державних інститутів влади, практично нівелював позитивні напрацювання діячів Центральної Ради, які приваблювали або залишали нейтральним широкі народні верстви. Непопулярна державна політика гетьманського уряду спричинила в суспільстві нову хвилю невдоволень, яка, перерісши в підпільну боротьбу, селянські повстання, вивела на політичну арену України нове державне утворення – Директорію.

Список використаної літератури

1. Антоненко-Давидович Б.Д. На шляхах і роздоріжжях: Спогади. Невідомі твори. – К.: Смолоскип, 1999. – 288 с.
2. Деникин А.И. Очерки Русской Смуты. Крушение власти и армии. Февраль-сентябрь 1917. – М.: Наука, 1991. – 518 с.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920): В 4-х ч. Галицька руїна – Доба Центральної Ради – Доба Гетьманщини – Доба Директорії. – 2-ге вид. – Мюнхен, 1969. – 543 с.
4. Ереценко М.Д. Научная конференция Международной и политико-правовой статус национальных меньшинств Центральной, Юго-Восточной Европы: Версаль 1919 г. – Потсдам 1945 г. – Хельсенки 1975 г. – Страсбург 1995 г. // Словяноведение. – 1997. – №6.
5. Історія України: підруч. / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, О.І. Гуржій та ін.; під ред. В.А. Смолія. – К.: Альтернативи, 1997. – 416 с.
6. Капустянський М. Похід українських армій на Київ–Одесу в 1919 р. – Львів: Діло, 1921. – Ч.1. – 88 с.
7. Машевський О.П. Політика уряду П. Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень–грудень 1918 року): автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / Київ. держ. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1997. – 16 с.
8. Павло Скоропадський – останній гетьман України // Історія України: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://svitppt.com.ua/istoriya-ukraini/pavlo-skoropadskiy-ostanniy-getman-ukraini.html>
9. Пиріг Р.Я. Фельдмаршал Герман Айхгорн: служба та смерть в Україні (квітень–липень 1918 р.) // Український історичний журнал. – 2017. – № 3. – С.24-45.
10. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ-Філадельфія, 1995. – 493 с.
11. Стахів М. Україна в добі Директорії. Скрантон. – Нью-Йорк, 1963. – Т.2. – 248 с.; Т.7. – 432 с.

Отримано: 30.07.2018 р.

УДК 355.3/.401+354:94(477)“1918”

*Ходанович О.Л., кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії Служби безпеки України (м. Київ)*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ СТРУКТУРИ ВІЙСЬКОВОЇ РОЗВІДКИ І КОНТРРОЗВІДКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО (квітень–грудень 1918 р.)

У статті висвітлено процес становлення організаційн их структур і пріоритетні напрями діяльності військової розвідки і контррозвідки, військової дипломатії Української Держави гетьмана П. Скоропадського у квітні–грудні 1918 рок у. Доведено, що діяльність цих структур

була спрямована на забезпечення пріоритетних стратегічних зусиль Генерального штабу в інтересах оборони, виявлення найнебезпечніших для держави зовнішніх загроз. Встановлено, що саме в цей період відбулося чітке розмежування функцій між військовою розвідкою та військовою дипломатією шляхом створення військового й військово-морського аташату при диппредставництвах України; налагоджено діяльність резидентура закордонного відділу Генштабу, які у своїй роботі поєднували збір інформації з акціями політико-пропагандистського впливу в інтересах Української Держави.

Ключові слова: військова розвідка і контррозвідка, військова дипломатія, військовий аташат, Збройні сили Української Держави, резидентура, закордонний відділ.

В умовах сучасного державотворення в Україні, все більше свідомих громадян звертаються до уроків державного будівництва 100-річної давнини. Сучасні реальні загрози територіальної цілісності України, враховуючи події на сході нашої держави, вже не піддають сумніву необхідності мати сучасні Збройні Сили, підтверджують важливу роль військової розвідки і контррозвідки у забезпеченні життєдіяльності Збройних Сил (далі – ЗС) України в мирний час і їх боєздатності у воєнний.

Аналізуючи стан наукової розробки теми варто зазначити, що аспекти історії спецслужб української державності в різні часи знаходили відображення у вітчизняній і зарубіжній літературі. Велика заслуга у всебічному системному дослідженні історії спеціальних служб в Україні, зокрема тематики розвідки і контррозвідки українського війська періоду Української революції 1917–1921 рр. належить сучасним вітчизняним дослідникам В. Сідаку, В. Степанкову, В. Пилипчуку, В. Тополенку, Д. Веденєєву, Т. Вронській та ін.

Мета цієї статті полягає у розкритті становлення організаційних форм військової розвідки і контррозвідки, військової дипломатії, визначення напрямів, форм і методів діяльності в складних умовах воєнно-політичної та оперативної обстановки українського державотворення в 1918 році.

Період Української Держави гетьмана П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) є важливою сторінкою в історії спецслужб України, хоча б тому, що саме в цей короткий період були сформовані достатньо повноцінні як у структурному, так і в змістовному відношенні спеціальні служби, а їх досвід покладено в основу функціонування органів безпеки національної державності у подальшому.

Особливості державного ладу та основні фактори оперативної обстановки в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського визначили необхідність створення в Збройних силах Гетьманату спеціальних розвідувальних

органів для здобуття різнопланової військової, воєнно-політичної, військово-технічної інформації щодо країн імовірного чи реального противника. Оперативна обстановка визначалася наявністю зовнішньої загрози з боку радянської Росії, “білого” руху (Добровольчої армії), а також Румунії, яка захопила частину української території (Південну Бессарабію, Північну Буковину).

Створення розвідувальних підрозділів почалося тільки наприкінці червня 1918 р. – згідно з попередніми домовленостями з німецьким командуванням. У червні 1918 р. реорганізовано Генеральний штаб Збройних сил Української Держави, в структурі якого, у складі 1-го генерал-квартирмейстерства (очолював генерал Дроздовський) знаходились Розвідочний відділ – головний орган військової розвідки та Закордонний відділ, що організував роботу військового аташату [1, арк.2, 13].

24 липня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила закон “Про загальний військовий обов’язок” і затвердила вироблений Генштабом план організації Збройних сил. Визначалися строки військової служби для громадян, штати військових з’єднань і частин, військовий бюджет. Планувалося за територіальною ознакою створити 8 армійських корпусів, гвардійську (“сердюцьку”) дивізію, маневрові сили з 4 кавалерійських дивізій, ряд окремих артилерійських і спеціальних з’єднань, технічні частини. До осені 1918 р. мали з’явитися військова академія, низка військових офіцерських шкіл за родами військ і кадетські школи [2, с.104].

За штатом Головного управління Генштабу, що прийнятий 21 червня 1918 р. на Раді військового міністра, Розвідочний відділ очолював полковник Колосовський. Цей відділ мав три частини, спрямованість діяльності яких дає уявлення про пріоритетні напрями розвідки Гетьманату: перша (у складі: керівника штаб-старшини Матвієнка, 2 старших офіцери для доручень, 2 перекладачів і військового канцеляриста): Румунія, Болгарія, Туреччина;

друга (начальником частини став штаб-старшина Щербицький, йому підпорядковувалися 2 старших офіцери для доручень і військовий канцелярист): Росія, Кавказ та інші регіони, що утворилася після розпаду Російської імперії; третя (у складі начальника, 2 старших офіцерів для доручень, діловода, перекладача і військовий канцеляриста): зв'язок з командуванням держав австро-німецького блоку. Перша та друга частини організували збір і узагальнення даних про воєнно-політичну ситуацію в країнах зацікавленості, їх збройні сили, воєнно-економічний потенціал, склад, розташування, стан, характер дій та намірів їх військ [1, арк.35].

Плани з організації діяльності розвідки спрямовувалися на всебічне розвідувальне вивчення суміжних з Українською Державою країн. Головними напрямками розвідувальних зусиль стали радянська Росія і Румунія. Однак рівноправне співробітництво у галузі обміну розвідувальною інформацією із спецслужбами австро-німецького блоку досягти не вдалося. [3, с.154-155]. До розбудови військової розвідки та Збройних сил Гетьманату в цілому залучалися офіцери царської армії [2, с.105].

Головними форми і методи роботи для здобуття таємної військової та політичної інформації була розвідувальна інформація у межах України, робота таємних агентів за кордоном з особливими дорученнями, вербування громадян іноземних держав, створення нелегальних резидентур української розвідки.

Документи Генштабу Української Держави дають певне уявлення про головні і форми і методи роботи, які планували застосовувати для здобуття таємної військової та політичної інформації. До них належали: “періодична посылка за кордон таємних агентів з особливими дорученнями”, використання “постійних особливих агентів за кордоном” (імовірно, що малися на увазі завербовані громадяни іноземних держав або ж співробітники нелегальних резидентур української розвідки). Закордонна агентура й співробітники розвідки мали організувати “покуп... важніших таємних документів (наприклад, планів мобілізації), вартість яких лічиться на десятки, а то й сотні тисяч карбованців”. Військова розвідка орієнтувалася і на здобуття інформації про живу силу армій потенційних противників, засоби збройної боротьби.

Приділялася увага збереженню конспірації в діяльності розвідки, особливо – таємності у роботі з агентурою та при проведенні розві-

дувальних операцій загалом. Планувалося вести розвідку і силами офіцерів-розвідників при штабах армійських з'єднань і частин [1, арк.3, 44].

Внаслідок імміграційних процесів на територію України потрапила значна кількість громадян з інших регіонів колишньої Російської імперії, чимало представників технічної та наукової інтелігенції, комерційних людей, серед яких були і носії важливої для розвідників інформації [4, арк.18].

Важливим засобом здобуття розвідувальної інформації була військова авіація, технічні засоби, насамперед радіоперехоплення. У Миколаєві ще у ході світової війни було відкрито спеціальну (військову) школу підготовки спеців станції радіоперехоплення для російської армії [5, с.37], що залишилися і продовжувала працювати в нових умовах. У будівлі Генерального штабу було змонтовано станцію радіоперехоплення [6, арк.35].

Розвідочний відділ займався і питаннями військової контррозвідки, тому що в структурі Генштабу окремого підрозділу військової контррозвідки не було. Питаннями контррозвідувального забезпечення збройних сил займалися й відповідні служби Департаменту Державної Варти у складі Міністерства внутрішніх справ.

При розробленні законодавчих актів Гетьманат передбачив покарання за навмисні дії по підризу обороноздатності країни. Проект відповідного закону містить статті про покарання безстроковою каторгою за вбивство командирів військових з'єднань і частин, пошкодження захисних укріплень командних пунктів або військового корабля. За виведення з ладу військових об'єктів, озброєння, засобів зв'язку, шляхів сполучення – покарання стратою [2, с.106; 7, арк.98]. Саме виявленням, попередженням і розкриттям подібних злочинів займалася контррозвідка Гетьманату.

Важливим засобом здобуття розвідувальної інформації була військова авіація. На той час бойову авіацію взагалі використовували для виконання розвідувальних завдань. Затверджений Гетьманом генеральний план організації Збройних сил передбачав створення Інспектури повітряних сил, яка мала підпорядковуватися безпосередньо начальнику Генштабу. В збройних силах планувалося створення 3 повітряних інспектур (авіаційних загонів), 2 інспектур аеростатів і спеціальної повітряної школи для підготовки льотного складу. До того ж, кожний з армійських корпусів

сухопутних військ мав би мати окрему авіачастину. Свої авіаційні розвідувальні підрозділи мав і Чорноморський флот, формуванню якого Гетьманат приділяв особливу увагу. На озброєнні Чорноморського флоту знаходилося до 20 гідропланів [8, с.426-427, 441-442].

Військова розвідка Української Держави працювала досить професійно й ефективно. Підтвердженням цього, наприклад, можуть бути матеріали розвідувальних звітів Генштабу, що містять докладні відомості про штатну організацію, чисельність, озброєння, командні кадри, дислокацію та передислокацію з'єднань, частин і залог Червоної армії, складені за даними одержаними від агентури й радіорозвідки [2, с.106].

В організаційно-правовому відношенні саме у цей період почала формуватися українська військова дипломатія, яка мала стати важливим каналом добування розвідувальної інформації У складі 1-го генерал-квартирмейстерства Генерального штабу було створено Закордонний відділ (відділ закордонного зв'язку), як керівний орган військової дипломатії у складі Генштабу, якому мали підпорядковуватися у своїй оперативній діяльності військові аташе. Саме цей підрозділ взяв на себе основне навантаження по формуванню системи військово-дипломатичного представництва України. Навесні 1918 р. розпочалася робота по створенню організаційних і директивних засад військового аташатату. Його "військових агентів" мали призначати з офіцерів Генштабу. При цьому встановлювалися суворі вимоги щодо професійних і моральних якостей кандидатів на військово-дипломатичну роботу [9, арк.2].

Стосовно організації поточної роботи військових дипломатів, 31 травня 1918 р. начальником Генерального штабу було затверджено цілком таємну "Інструкцією військовим агентам при представниках по частині розвідочній". Цей документ був першою комплексною директивою з організації поточної роботи українського військового аташатату по збору інформації про стан збройних сил і військового будівництва країн акредитації. Інструкцію можна розглядати і як документ щодо цілеспрямованого збору відомостей розвідувальною характеру, виходячи з тогочасного рівня уявлень про завдання військової розвідки. Військові аташе мали щомісяця надсилати конфіденційну інформацію та докладний інформаційно-аналітичний матеріал до відділу закордонного зв'язку [10, арк.11].

Інструкція визначала систему збору інформації, яка була потрібна Генеральному штабу для врахування при розробленні оборонної стратегії Української Держави та будівництва її Збройних сил. Генеральний штаб Української армії цікавили такі проблеми: правова база формування армій іноземних держав; їх організація у мирний і воєнний час; озброєння та технічні засоби, що знаходяться у користуванні цих армій; мобілізаційні можливості промисловості, транспорту та шляхів сполучення держав акредитації; їх матеріальне забезпечення; хід військової підготовки, військово-навчальні та наукові заклади іноземних армій; дислокація їх частин, з'єднань; морально-психологічний стан особового складу, командні кадри; підготовка майбутнього театру воєнних дій у фортифікаційному, транспортному, топографічному відношеннях; плани військових дій; охорона кордонів [10, арк.12].

У червні 1918 р., військове міністерство внесло на розгляд Ради Міністрів проект постанови про призначення військових агентів до Берліна, Відня, Софії, Константинополя, Бухареста й Берна. При посольствах пропонувалося встановити посади військового аташе. За проектом при посольствах Української Держави 1-го розряду (12 осіб за штатом) мали отримати акредитацію: військовий агент (посада отамана бригади), його помічник (полковник) і старшина для доручень (курінний), а при посольствах 2-го розряду (3 особи) – військовий агент (полковник) і його помічник (курінний) [11, арк.1-2; 12, арк.37-38]. 10 серпня 1918 р. Гетьман затвердив закон "Про призначення військових агентів" до вищенаведених столиць. Проте, уряди цих держав відхилили приїзд українських військових аташе [2, с.109].

4 липня 1918 р. ухвалено закон "Про призначення військово-морських агентів та встановлення посад військово-морських агентів при посольствах Української Держави". Зазначені місії були акредитовані в Німеччині (за сумісництвом – у Данії, Голландії, Швеції), Угорщині, Румунії, Туреччині. Планувалося направити військово-морського аташе і до радянської Росії. Проте, цього не відбулося через складний характер міждержавних стосунків.

Військово-морські дипломати брали участь у складі делегації на мирних переговорах з Румунією та радянською Росією. 22 липня 1918 р. до Берліна було відряджено капітана 1-го рангу Українського військового

Флоту Г. Свірського для ведення переговорів з представниками зацікавлених держав у справі повернення Україні Чорноморського флоту [2, с.109]. При цьому йому надали повноваження підписувати документи від імені Української Держави. Поточною роботою військово-морської дипломатії керував закордонний відділ Морського Генерального штабу. Цей підрозділ збирав і обробляв інформацію з організації та озброєння військово-морських сил іноземних держав, яка надходила від військово-морських аташе [2, с.109].

Головними методами роботи військових дипломатів України були: встановлення та розвиток контактів з представниками урядових і військових кіл країн; вивчення як офіційним, легальним шляхом, так і через таємні джерела іноземних збройних сил, добування спеціальної періодичної літератури та наукових джерел інших країн з метою вилучення відповідних даних та ін. Військові аташе надавали суттєву допомогу державній дипломатії, здобуваючи важливу для неї інформацію.

Поступове накопичення досвіду роботи військовою дипломатією та військовою розвідкою за кордоном сприяло уточненню їх функцій, дозволило зробити певні висновки щодо підбору й підготовки кадрів. На відділ закордонного зв'язку пропонувалося покласти все таємне листування з військовими агентами, розробку нових шифрів для конспіративних зносин, забезпечення режиму таємності контактів з конфіденційними джерелами інформації, а також офіційну репрезентацію Генштабу перед військово-дипломатичними пред-

ставниками інших держав в Україні, супроводження їх у службових подорожах по країні [1, арк.3, 41-45].

Підсумовуючи зазначимо, що в процесі державотворення досягненням Гетьманату було становлення військової розвідки і вдосконалення її системи. Діяльність розвідувальних структур спрямовувалася на забезпечення пріоритетних стратегічних зусиль Генштабу в інтересах оборони, виявлення найнебезпечніших для держави зовнішніх загроз. Для вирішення поставлених завдань використовувалися різні форми агентурної роботи; застосовувалися технічні засоби, насамперед радіоперехоплення, військова авіація; здійснювалась аналітична обробка здобутої розвідувальної інформації. У цей період відбулося чітке розмежування функцій між військовою розвідкою та військовою дипломатією, а остання набула певних організаційно-штатних форм у вигляді військового й військово-морського аташату при дипломатичних представництвах. З'явилися директивні документи, що регламентували їх поточну роботу; надійнішою стала процедура обміну інформацією між військовими аташе і Генеральним штабом; формуються уявлення про методи підбору й підготовки кадрів військової дипломатії. Налагодилась діяльність резидентур закордонного відділу Генштабу, зокрема розроблялися плани активізації такої роботи шляхом створення мережі резидентур, які мали поєднувати збір інформації з акціями політико-пропагандистського впливу та іншими заходами в інтересах Української Держави.

Список використаної літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України, ф.1077, оп.1, спр.27.
2. *Сідак В.С.* Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). – К.: Альтернативи, 1998. – 320 с.
3. *Котляр М., Кульчицький С.* Шляхамивіків: Довідник з історії України. – К. 1993. – 380 с.
4. ЦДАВО України, ф.3766, оп.1, спр.86.
5. *Ронге М.* Разведка и контррозвідка. – К., 1993. – 240 с.
6. ЦДАВО України, ЦДАВО, ф.1074, оп.2, спр.37.
7. ЦДАВО України, ЦДАВО, ф.1074, оп.1, спр.24.
8. *Крипякевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін.* Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1991. – 712 с.
9. ЦДАВО України, ф.1077, оп.1, спр.45.
10. ЦДАВО України, ф.1074, оп.1, спр.45.
11. ЦДАВО України, ф.1074, оп.1, спр.17.
12. ЦДАВО України, ф.3766, оп.1, спр.47.
13. *Веденєєв Д.* З історії розвідки і військової дипломатії України // Розбудова держави. – 1993. – №9.
14. *Веденєєв Д.* В боротьбе со шпионажем и терроризмом. Из истории контрразведки гетмана Павла Скоропадского // В мире спецслужб. – 2004. – № 5. – С.4-9.

15. Сідак В.С. Контррозвідка останнього гетьмана: Нарис. – К.: Ін-т підготовки кадрів СБ України, 1995. – 50 с.

Отримано: 30.07.2018 р.

УДК 354+355:94(477.82)“1918”

Дем'янюк О.Й. доктор історичних наук, професор, про-ректор з науково-педагогічної роботи та моніторингу якості освіти Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Луцьк)

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ «УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА»

У статті проаналізовано військово-політичні особливості розвитку Волинської губернії в добу Гетьманату Павла Скоропадського. Насамперед відмінності державотворчого процесу на місцевому рівні, боротьбу за вплив на волинське населення, формування/розформування військових частин. Крім того, характеризується політика гетьманського уряду у військовому сегменті та події, що суттєво впливали на військово-політичний розвиток Волинського краю.

Ключові слова: Українська революція, Волинська губернія, Павло Скоропадський, Гетьманат, Українська Держава, військово-політична ситуація, українське військо.

Постановка проблеми та її актуальність. Характерною ознакою лютого–квітня 1918 р. стала відсутність ефективних державно-управлінських структур, здатних впроваджувати державницьку доктрину Української Центральної Ради (далі – УЦР). Фактично навесні 1918 р. діяльність УЦР завершилася поразкою через невміння національно-демократичних сил соціалістичного спрямування, що перебували на чільних позиціях у центральних органах влади, своєчасно й ефективно реагувати на тогочасні виклики.

Серед німецького військово-політичного керівництва альтернативою демократичному устрою в Україні розглядалася монархічна модель, як найбільш зрозуміла форма державного устрою, що здатна забезпечити виконання Україною союзницьких домовленостей. Її запровадження мало свої особливості як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. При чому кожна адміністративно-територіальна одиниця тогочасної України мала свої особливості, спричинені віддаленістю від Києва, менталітетом її жителів, зрілістю місцевої влади, присутністю військового контингенту тощо.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Сучасна незалежність України стала каталізатором нових, об'єктивних досліджень багатьох складних сторінок вітчизняної історії. Не стала винятком і доба Української революції, зокрема Гетьманат П. Скоропадського. До

об'єктивного висвітлення молододосліджених чи сфальсифікованих радянською владою сторінок української історії долучилася ціла низка науковців. Їх праці окреслили загальну парадигму тих революційних подій. Не зупиняючись на працях узагальнюючого характеру, зазначимо, що різні аспекти розвитку Волинської губернії в добу Гетьманату досліджували І. Козинець, О. Дем'янюк, В. Дмитрук, Л. Осауленко, В. Засекін.

Мета та завдання дослідження. Зважаючи на стан наукової розробки винесеної у назву статті проблеми, спробуємо з'ясувати військово-політичні особливості перебігу Української революції (доба Гетьманату «Українська Держава») на території Волинської губернії, визначити ступінь залучення місцевого населення краю до загальнодержавних військово-політичних процесів.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою поразки Центральної Ради стала недооцінка ваги вирішення аграрних питань і, як наслідок, недооцінка селянства як соціальної платформи Української революції. Це зауваження важливе щодо Волинської губернії, переважна більшість населення якої були представниками цього прошарку.

Окрім того, навесні 1918 р. активізувалися праві організації та партії. У квітні спостерігається їх поширення на Правобережній Україні, зокрема у Волинській і Подільській губерніях. Причину цього явища можна віднайти у